

„Súčasnosť nesúčasného“ a prelomový rok 1989

PETER KYSLAN, Inštitút filozofie a etiky, Filozofická fakulta, Prešovská univerzita v Prešove, Slovenská republika

KYSLAN, P.: „The Contemporaneity of the Noncontemporary“ and the Breakthrough Year 1989
FILOZOFIA, 81, 2026, No 3, pp. 343 – 356

The study examines the concept of the “contemporaneity of the noncontemporaneous” in the context of Slovak and Czechoslovak history, with a special focus on the revolutionary year 1989. Building on Reinhart Koselleck’s theory of temporal layers and Ernst Bloch’s notion of *Ungleichzeitigkeit*, the article argues that Czech and Slovak history cannot be understood within a single homogeneous present, but only as an interplay of multiple temporalities. Using a constructivist methodology and Hayden White’s narrative theory, it analyses how center-periphery relations, generational experiences and different regimes of memory produce conflicting interpretations of the Velvet Revolution. The study shows that these divergent narratives are not marginal deviations, but the normal outcome of structurally non-simultaneous historical experiences. In conclusion, it reflects on how such temporal plurality shapes values, political attitudes and the ongoing contestation of the meaning of 1989 in public memory.

Keywords: philosophy of history – temporal layers – contemporaneity of the noncontemporaneous – Velvet Revolution 1989 – centre and periphery – generational non-simultaneity – collective memory

Úvod

Táto štúdia si kladie za hlavný cieľ poukázať na skutočnosť, že fenomén „súčasnosti nesúčasného“ je ontologicky spätý s našimi dejinami. Ide o fenomén, ktorý je zároveň výsledkom dejinného vývoja a tiež zdrojom ďalšieho historického diania, a ktorý sa vyznačuje špecifickými štrukturálnymi vlastnosťami. Odlíšne chápanie historickej prítomnosti teda produkuje odlíšne formy historického vedomia, identity a vlastného historického sebauvedomenia. Tento

stav je na jednej strane výsledkom už minulých diferencií perspektív, informačných deficitov a nerovnomerných skúseností, na druhej strane sa však zároveň stáva predpokladom vzniku nových podôb súčasnosti nesúčasného.

Dejiny Československa – a osobitne rok 1989 – nemožno pochopiť v kategóriách jednotnej „prítomnosti“, ale len ako spleť rôznych časových vrstiev a nesúčasností – medzi centrom a perifériou, medzi generáciami a medzi odlišnými režimami pamäti. Využitím pojmu „súčasnosť nesúčasného“ (R. Koselleck, E. Bloch) a naratívnej teórie dejín (H. White) sa v tejto štúdií argumentuje, že konfliktné interpretácie *Nežnej revolúcie* nie sú odchýlkou od normálu, ale prirodzeným dôsledkom tejto časovej viacvrstvovosti a rozdielnych životných skúseností aktérov.

Horizont času v tomto kontexte nie je chápaný ako apriórny dátumový rámec, ale ako historický fakt – teda ako produkt ľudského myslenia a činností, ktorý sám podlieha premenám. V jadre štúdie stojí *chronotop*¹ simultánnosti nesúčasného, pretože tento *topos* nie je len – ako upozorňuje Reinhart Koselleck – „jedným z najodhaľujúcejších historických javov“, ale zároveň zahŕňa aj „základnú skúsenosť všetkých dejín“ (Koselleck 2000, 9).

Koselleck chápe pojem „súčasnosť nesúčasného“ menej ako neželaný paradox a viac ako štruktúru historického času. „Prítomnosť“ podľa neho nie je homogénna ani jednoliata, ale je zložená z viacerých časových vrstiev (*Zeitschichten*), ktoré pôsobia súčasne. Historická realita je preto vždy výsledkom ich napätého spolupôsobenia. V tomto zmysle nie je nesúčasnosť výnimkou ani anomáliou, ale konštitutívnym znakom historickej samotnej (Koselleck 2000).

Na rozdiel od toho, Ernst Bloch (1977) pracoval s pojmom *nesúčasnosť* predovšetkým ako s kritikou „prežitkov“ (*Ungleichzeitigkeiten*) a ako s politicko-triednou diagnózou moderných spoločností, v ktorej nesúčasné prvky predstavujú rezíduá minulých výrobných, mentálnych či kultúrnych štruktúr. Koselleckov prístup je analytickejší a menej normatívny. Nesúčasnosť preňho neoznačuje zaostávanie či deficit, ale reprezentuje formálny heuristický pojem, prostredníctvom ktorého možno vysvetľovať štrukturálne napätia modernity.

Pojem „súčasnosť nesúčasného“ predstavuje slovenský preklad nemeckej formule *Gleichzeitigkeit des Ungleichzeitigen* – v širšom zmysle aj ako „súčasné spolubytie nerovnakých časov“, respektíve v anglickom jazyku *the contemporaneity of the noncontemporaneous*. Ide o myšlienku, podľa ktorej v jednom kalendárnom

¹ Chronotop je pojem, ktorý označuje spojenie času (*chrónos*) a priestoru (*tópos*) do jedného „rámca“, v ktorom sa odohráva ľudská skúsenosť alebo príbeh. Inak povedané: ako spolu čas a priestor formujú zmysel toho, čo sa deje.

„dnes“ koexistujú rôzne historické vrstvy, rytmy a temporality. Určité skupiny, inštitúcie či regióny žijú akoby „v inom čase“ – mentálne, sociálne, ekonomicky či kultúrne – hoci sú fyzicky prítomné v tej istej epoche. Typickým príkladom je rozdiel medzi generáciou, ktorá vstupovala do dospelosti pred rokom 1989, spájajúcou „normálny život“ s istotami neskorého socializmu, a generáciou formovanou po roku 1989, pre ktorú je samozrejmosťou voľný pohyb, internet a trhové prostredie. Obe skupiny žijú v tom istom kalendárnom čase a v tej istej krajine, no pri hodnotení tých istých udalostí – napríklad pracovnej neistoty, migračnej krízy či európskej integrácie – vychádzajú z odlišných časových horizontov skúsenosti a používajú iný jazyk pre pomenovanie toho, čo považujú za „normálne“ a „spravodlivé“. Toto chápanie socializmu ako historicky premenlivej každodennosti a ako špecifického spôsobu organizácie života, ktorý formoval predstavy o normalite, istote a sociálnom poriadku, sa opiera o výskum etnológie každodennosti na Slovensku (Profantová a kol. 2012) a o český výskum dejín každodenného života v Československu (Pažout ed. 2015). Profantová dokonca tvrdí, že dôležitou úlohou výskumu je uchovať pre mladšie generácie svedectvo tých, ktorí môžu porovnávať každodennosť socializmu a demokracie; práve v tomto porovnaní sa ukazuje, že historická skúsenosť nie je medzi generáciami rozdelená rovnomerne (Profantová a kol. 2012, 8).

Takto chápaný pojem súčasnosti nesúčasného bude v nasledujúcom texte aplikovaný na filozoficko-dejinný problém revolučného prelomu roku 1989 v Československu. Prostredníctvom analytických rámcov *centrum – periféria* a *generačnej nesúčasnosti* sa text pokúsi ukázať, že rok 1989 nemožno chápať ako homogénnu historickú udalosť s jednotným temporálnym významom, ale ako konšteláciu viacerých nesúčasných časových skúseností, ktoré sa v revolučnom okamihu a po ňom dostali do vzájomného napätia.

V tomto texte vychádzam z Koselleckovej definície a chápem súčasnosť nesúčasného analogicky k jeho výkladu. Nejde o deviáciu od „normálneho“ historického vývoja, ale o základnú skúsenosť dejín ako takých. V tomto zmysle možno povedať, že dejiny sa nikdy neodohrávajú v jednotnom čase, ale vždy v pluralite časových skúseností, ktorých vzájomné presahy, nesúlady a konflikty tvoria vlastnú dynamiku historického procesu. Práve táto pluralita časov sa v roku 1989 v československom kontexte dramaticky zviditeľnila – medzi centrami a perifériami, medzi generáciami formovanými odlišnými skúsenosťami socializmu, normalizácie a očakávaní budúcnosti, ako aj medzi rôznymi horizontmi politickej, sociálnej a kultúrnej zmeny.

1. Metodologické a teoretické východiská

Pri téme súčasnosti nesúčasného a v nasledujúcich analýzach a interpretáciách predložený výskum vychádza z metodologickej pozície konštruktivismu. Dejiny sa tu nechápu ako „hotový fakt“ v zmysle naivného realizmu. Naivný realizmus chápe dejiny ako hotovú danú skutočnosť, ktorá „tam vonku“ existuje nezávisle od našich otázok a ktorú stačí verne opísať. Konštruktivistická filozofia dejín naopak vychádza z toho, že k minulosti pristupujeme vždy prostredníctvom určitých kategórií času, významu a rozprávania, ktoré určujú, čo vôbec vidíme ako udalosť, zlom či kontinuitu. Predmetom jej reflexie preto nie sú len samotné fakty, ale aj spôsoby, akými ich usporadúvame do príbehov, v ktorých sa minulosť stáva zmysluplnou pre prítomnosť.

Konštruktivismus chápe poznanie dejín tak, že prístup k minulosti je vždy sprostredkovaný – prameňmi, pojmi, kategóriami, pamäťou, inštitúciami a interpretačnými záujmami. Neznamená to, že minulosť „neexistovala“ alebo že je ľubovoľná, znamená to, že to, čo nazývame poznaním minulosti, vzniká vždy ako rekonštrukcia a usporiadanie historického materiálu v určitom rámci, a – čo je dôležité pre tento text – že táto rekonštrukcia je závislá od subjektu dejín. „Dejiny totiž reálne pôsobia len ako interpretované, teda začlenené do zámerov súčasníkov“ (Novosád 2004, 12).

V tomto zmysle platí Dantova téza, že minulosť sa síce nemení, no mení sa spôsob, akým ju organizujeme a významovo štruktúrujeme: „Minulosť sa možno nemení, ale náš spôsob jej organizácie áno“ (Danto 1985, 166 – 167). Táto poznámka je dôležitá aj pre centrálny pojem štúdie – „súčasnosť nesúčasného“ nepredstavuje vecný objekt, ktorý by sme v minulosti jednoducho „našli“, ale analytickú kategóriu, pomocou ktorej určité historické skúsenosti opisujeme, rozlišujeme a porovnávame. Fenomén súčasnosti nesúčasného je teda zároveň východiskom interpretácie (ako heuristika) aj jej výsledkom (ako pomenovanie štrukturálnych napätí historickej prítomnosti).

Keďže sa v štúdiu skúmajú otázky, ktoré presahujú čisto politické dejiny (historické vedomie, pamäť, identita, regionálne a generačné rozdiely), je nevyhnutné pracovať aj so sociologickým slovníkom a s pojmami sociálnych vied. Tieto pojmy sú v texte používané predovšetkým ako interpretatívne nástroje, nie ako kvantitatívne merania. Cieľom príspevku nie je sociologická analýza v striktno empirickom zmysle, ale zachovanie charakteru filozoficko-dejinnej reflexie, ktorá skúma podmienky porozumenia dejinám a spôsoby, akými sa historický čas a historická skúsenosť stávajú zmysluplnými. V podobnom smere uvažuje aj M. Šimsa, keď v stati *Má filozofie dejín budúcnosť?* tvrdí, že po diskreditácii veľkých teleologických koncepcií spočíva dnešná úloha filozofie

dejín nie v hľadaní jednotného „zmyslu dejín“, ale v kritickej reflexii kategórií času, historicity a významu, v ktorých historici aj spoločnosť svoje naratívy formulujú (Šimsa 2004). V tomto zmysle sa predmetom skúmania súčasnej filozofie dejín stávajú pojmy, pomocou ktorých historici i spoločnosť organizujú minulosť do zmysluplných celkov, a spôsoby, ktorými tieto pojmy zvýhodňujú niektoré perspektívy a iné potláčajú.

2. Centrum a periféria

Jednou z najvýraznejších podôb „súčasnosti nesúčasného“ v československom prostredí je centralizované usporiadanie štátu, v ktorom Praha zohráva úlohu politického aj symbolického ťažiska. Jej poloha na západnom okraji republiky je pritom len jedným z faktorov, ktoré tento stav utvárali. V československom prostredí sa tento centralizmus prejavoval predovšetkým ako napätie medzi politicko-symbolickým centrom a regionálnymi perifériami. Východiskom tu nie je iba fyzická vzdialenosť, ale najmä asymetria v prístupe k moci, informáciám, infraštruktúre, kultúrnym zdrojom a možnostiam definovať, „čo sa chápe“ ako dejinná udalosť. V tomto zmysle centrum nie je len geografický bod, ale miesto legitimizácie a produkcie záväzných interpretácií, zatiaľ čo periféria je častejšie priestorom odlišnej skúsenosti a slabšieho uznania (Shils 1975).

Napätie medzi centrom a perifériou preto nemožno chápať len ako nerovnomernú distribúciu moci, ale aj ako rozdielnosť historizačných perspektív. Ako ukazujú reflexie stredoeurópskeho priestoru, strata priameho kontaktu s „centrami“ nevedla iba k oneskoreniu, ale aj k formovaniu osobitých regionálnych naratívov a lokálnych spôsobov sprítomňovania minulosti (Vydrová 2024, 970 – 984).

Dvadsať storočie bolo turbulentné v celej Európe, v československom priestore však obzvlášť. Séria štátnych zvrátov, prevratov a ekonomicko-kultúrnych otrasov viedla k tomu, že vedľa seba žili skupiny zakorenené v odlišných „dejinných svetoch“ – s rozdielnymi skúsenosťami, rytmami zmien a horizontmi očakávania. Nešlo pritom vždy o otvorený hodnotový konflikt, skôr o ťažko porovnateľné životné trajektórie, ktoré si len ťažko nachádzali spoločný jazyk. Aj preto sa regionálne a sociálne rozdielne skúsenosti stávali prekážkou pri vytváraní spoločného historického sebakporozumenia Čechov a Slovákov.

Rozhodnutia, normy, technologické inovácie a kultúrne vzorce sa šíria nerovnomerne, takže v jednom „dnes“ koexistujú odlišné rytmy modernizácie a rozdielne horizonty očakávania. V rámci jedného štátu tak vznikajú časové oneskorenia a vrstvenia, ktoré možno čítať ako špecifickú formu simultánnosti

nesúčasného. Túto skutočnosť možno charakterizovať ako „problém dobiehania, civilizačného a kultúrneho vyrovnávania sa so západoeurópskymi spoločnosťami“ (Novosád 2004, 14).

V dôsledku toho sa v rámci „veľkých“ dejinných zlomov aj každodenného života prekrývajú prvky minulosti, prítomnosti a budúcnosti. Rozhodnutia prijaté v Prahe či Bratislave sa na východ krajiny premietajú s odstupom a oneskorením, podobne ako kultúrne štýly, politické priority či ekonomické možnosti a opatrenia.

Preto veľké zvraty v dejinách 20. storočia neumožňujú Čechom ani Slovákom myslieť dejiny vo veľkom, v zmysle jednosmerného lineárneho pokroku, ako hlásali veľké modely filozofie dejín od osvietenstva. Od vzniku 1. ČSR naše národy odôvodnene nemohli mať jednotný dejinný cieľ, spoločný zmysel dejín, ani zhodnú predstavu vývoja. Dokladajú to aj diametrálne odlišné skúsenosti a trajektórie – napríklad pozícia Čechov a Slovákov v 1. ČSR, rozdiel Protektorátu a Slovenského štátu, výsledky volieb v roku 1946 a pod. (Rychlík 1998, 16 – 21).

Navyše vývoj rozličných častí Československa – a najmä ich kontakt so Západom počas *železnej opony* – vytváral paradoxy a rozdiely ako dôsledok historicky obmedzenej skúsenosti. Počas obdobia *železnej opony* rieka Dunaj (medzi Slovenskom a Rakúskom), obec Čížov (medzi Českom a Rakúskom) či Šumava (medzi Českom a Nemeckom) oddeľovali dve odlišné historické súčasnosti, časovo paralelné svety so zásadne rozdielnymi kultúrnymi, náboženskými a ekonomickými rovinami. Pre Nemca alebo Rakúšana bolo v tej dobe životne a historicky významné čosi iné než pre geograficky neďaleko žijúceho Čecha alebo Slováka. K stretom súčasných nesúčasností tohto druhu dochádzalo najmä pri emigrácii alebo pri vycestovaní. Po otvorení hraníc po roku 1989 sa tieto rozdiely zviditeľnili prudko a často aj dezorientujúco.

Rok 1989 zároveň ukazuje, že periféria nie je iba pasívnym príjemcom impulzov z centra. Revolučná zmena sa neodohrávala len v hlavných mestách a v elitných kruhoch, ale aj v lokálnych komunitách, podnikoch, univerzitách a regionálnych verejných priestoroch, kde sa tvorili vlastné jazyky legitimacy a predstavy o „dobrej spoločnosti“ (Krapfl 2013, 8 – 10.). Na druhej strane možno najmä v súvislosti s rokom 1989 pozorovať, že to, čo centrum učí ako „národné dejiny“, môže byť na periférii vnímané ako potlačenie miestnej skúsenosti (oslobodenie, trauma, migrácie, priemyselné katastrofy). Preto sa výklad dejinnej udalosti často líši a premieta sa do rôznych interpretácií „veľkých“ aj „malých“ dejín (Šimečka 2011, 11 – 15).

Politické zmeny spustili nielen demokratizáciu spoločnosti, ale aj ekonomickú liberalizáciu. Okrem toho nastúpila globalizácia a vstup globálnych síl do vývoja jednotlivých regiónov bol výrazný. Slovenská republika bola prakticky mimo globalizačných procesov pred rokom 1989, no postkomunistická éra túto situáciu zásadne zmenila. Ak globalizáciu môžeme chápať ako intenzifikáciu celosvetových sociálnych vzťahov, ktoré prepojujú vzdialené lokality tak, že lokálne dianie je formované udalosťami „ďaleko“ – a naopak (Giddens 1998, 67), potom v tomto zmysle možno formulovať hypotézu, že globalizačné procesy na Slovensku môžu v niektorých rovinách (spotreba, médiá, životný štýl) pôsobiť homogenizačne, no historické vedomie, pamäť a hodnotenie dejín zostávajú výrazne diferencované. To vytvára špecifickú formu „súčasnosti nesúčasného“. Slovenská spoločnosť môže byť sociologicky a ekonomicky previazaná viac než kedykoľvek predtým, ale napriek tomu zostáva rozštiepená v tom, ako rozumie vlastným dejinám – a najmä tomu, čo pre ňu znamenal rok 1989. Práve na tomto bode sa os centrum – periféria prirodzene pretína s ďalšou rozhodujúcou dimenziou – generačnou nesúčasnosťou.

3. Generačná nesúčasnosť

Ľudia môžu zdieľať to isté kalendárne „teraz“, no zároveň žiť v odlišných časových svetoch – mentálne, hodnotovo i skúsenostne. V praxi sa to prejavuje rozdielnymi hierarchiami priorít (napríklad dôraz na sociálne istoty, poriadok a predvídateľnosť verus dôraz na slobodu pohybu, občianske práva, pluralitu a sebaujadrenie). Generačná nesúčasnosť je exemplárnym prípadom „súčasnosti nesúčasného“, teda situácie, keď v rámci jednej prítomnosti koexistujú rozdielne vrstvy skúsenosti a odlišné horizonty očakávania, ktoré sa síce prekrývajú, no často sa aj dostávajú do napätia.

V empirických interpretáciách je užitočné spolu s Normanom Bertramom Ryderom rozlišovať vekový, kohortový² a periodický efekt. Vekový (*life-cycle*) efekt označuje rozdiely vyplývajúce zo životnej fázy (napríklad vstup do práce, rodičovstvo, dôchodok). Kohortový efekt znamená trvácnejšie odlišnosti medzi kohortami, ktoré nevznikajú iba tým, že sú ľudia „mladší“ alebo „starší“, ale tým, že prechádzali kľúčovými životnými prechodmi v rozdielnych historických podmienkach (Ryder 1965). Periodický efekt je naopak „šok doby“,

² Kohorta (*cohort*) označuje súhrn jedincov (v rámci určitej populácie), ktorí prežili tú istú rozhodujúcu udalosť v tom istom časovom intervale (napríklad „narodení v rokoch 1970 – 1975“, „vstúpili na trh práce po roku 1989“). Pozri Ryder (1965, 843 – 861).

ktorý zasahuje rôzne vekové skupiny naprieč kohortami (napríklad ekonomická kríza, pandémia, vojna). V konkrétnych prípadoch sa tak odlišné interpretácie tej istej udalosti často nevysvetľujú jediným faktorom, ale kombináciou životnej fázy, kohortovej socializácie a dobového kontextu – často navyše zosilnenou regionálnou skúsenosťou.

Teoretickým východiskom tohto fenoménu môže byť aj Mannheimov „problém generácií“. Generácia podľa neho nie je iba biologický vekový interval, ale sociálno-historická konštelácia, vytvorená spoločnou formujúcou skúsenosťou – tá zakladá osobitný „vnútorný čas“ generácie a odlišné spôsoby interpretácie toho, čo sa považuje za zmysluplné, dôležité alebo spravodlivé (pozri Mannheim 1952). Mannheim navyše rozlišuje medzi celou generáciou a „generačnými jednotkami“, teda skupinami v rámci jednej generácie, ktoré na tie isté udalosti reagujú rozdielnymi spôsobmi. V kombinácii s kohortovým prístupom N. B. Rydera to znamená, že generácia je vždy zároveň časová (kedy sa narodila), skúsenostná (aké zlomy prežila v rozhodujúcom období života) aj interpretačná (ako tieto zlomy číta a usporadúva), čo je pre pochopenie generačnej nesúčasnosti kľúčové.

Z tohto pohľadu má tá istá „oficiálna“ dejinná udalosť (roky 1968, 1989, 2004, 2020) v životných príbehoch rôznych kohort odlišné miesto. Pre jedných je to fundamentálna skúsenosť nádeje alebo traumy, pre iných „niečo, čo si nepamätajú“, prípadne niečo sprostredkované školou, médiami či rodinným rozprávaním. Výsledkom je konflikt pamätí, hodnôt a očakávaní – teda nesúčasnosť generácií v rámci jednej spoločnej prítomnosti.

V česko-slovenskom kontexte záver socializmu dobre ilustruje, že generačné „časové svety“ sa nelíšia iba politickými postojmi, ale aj životným štýlom, kultúrnymi formami a predstavou o budúcnosti. Lukáš Valeš pripomína, že v 80. rokoch dorastala generácia „nezaťažená stigmou roku 1968“, ktorá si vytvárala vlastné verejné aj súkromné priority (Valeš 2018, 143). Takto sa v jednej prítomnosti stretávajú generácie formované odlišnými skúsenosťami normalizácie, sociálnych istôt, obmedzení i subkultúrnej a občianskej mobilizácie – a rok 1989 potom nefunguje ako jednorazový „rovnaký“ zlom pre všetkých, ale ako moment, v ktorom sa rozdielne časové vrstvy dostali do priamej interakcie a napätia.

Rozdielne hierarchie hodnôt možno zároveň chápať aj ako dôsledok rozdielnej miery existenciálnej istoty v socializačnom období. Možno si všimnúť aj dnes, že generácie formované nedostatkom alebo systémovou kontrolou môžu častejšie preferovať poriadok a bezpečie, kým generácie socializované v otvorenejšom prostredí kladú väčší dôraz na sebarealizáciu a občianske slobody.

Tieto rozdiely sa následne môžu premietat' do rodinných aj verejných sporov o historický význam roku 1989 a o hodnotenie obdobia po ňom.

Napokon, generačná nesúčasnosc sa stabilizuje aj prostredníctvom sociálnych rámcov pamäti. To, čo sa „pamätá“ a ako sa to rozpráva, nie je iba individuálna spomienka, ale kolektívne organizovaná rekonštrukcia (pozri bližšie Halbwachs 1992). Časť generačných rozdielov vzniká aj prechodom od komunikatívnej pamäti (osobná skúsenosť, rodinné rozprávanie) ku kultúrnej pamäti (učebnice, médiá, pamätníky, rituály), ktorá udalosti fixuje a selektuje. V tomto prípade môže stále ešte nedávny rok 1989 fungovať ako „miesto pamäti“, na ktorom sa napätie medzi pamäťou a historickou rekonštrukciou zvlášť vyostruje.³

Záverom tejto časti možno konštatovať, že postoje, interpretácie a argumentácie jednotlivcov nemožno vysvetľovať iba psychologickými či sociálnymi faktormi, ale významnú rolu zohráva aj historická skúsenosť a spôsob jej sprítomňovania. Generačné vrstvy sa pritom často krížia s osou centrum – periféria. Tá istá kohorta môže obývať rozdielne „časové svety“ podľa toho, či prežívala zlomové obdobia v centre alebo v periférnych regiónoch, kde transformácia prebiehala odlišným tempom a za inej miery sociálneho rizika. Tieto prekryvy vytvárajú napätia v kolektívnom seba porozumení a vysvetľujú, prečo sa aj na tú istú dejinnú udalosť tvoria protichodné interpretácie.

4. Nežná revolúcia a jej dejinné verzie

V tejto časti bude konkrétnejšia pozornosť venovaná udalostiam roku 1989. V posledných rokoch sa zároveň posilňuje presvedčenie, že už uplynul dostatočný časový odstup na to, aby sa historici tejto udalosti začali systematickejšie a „oficiálnejšie“ venovať. Vo vedeckých kruhoch, no najmä vo verejnom priestore sa objavuje paleta rôznych názorov, hodnotení a vymedzení. Aj preto viacerí autori zdôrazňujú, že o udalostiach roku 1989 nie je možné podať jedinú „oficiálnu“ historickú interpretáciu. Autor James Krapfl (2013) ukazuje, že verejná pamäť revolúcie v Česku a na Slovensku je výsledkom zužovania a „politicky sankcionovaného“ príbehu, ktorý vytesňuje masovú účasť obyčajných ľudí

³ Slovenské dáta zároveň ukazujú, že ani po desaťročiach sa „hodnotová bilancia“ roku 1989 neuzatvára do jedného konsenzu: podľa prieskumu Focus pre portál 360tka (október 2025) si 41 % opýtaných myslí, že bez pádu komunizmu by sa dnes žilo horšie, 33 % naopak lepšie a 26 % sa nevie rozhodnúť. Aj tento typ polarizácie možno interpretovať ako symptóm generácie (a širšie socio-temporálne) diferencovaného historického vedomia: odlišné skúsenosti istoty a rizika produkujú odlišné interpretácie tej istej dejinnej udalosti. Pozri: <https://www.teraz.sk/slovensko/prieskum-v-komunizme-by-sa-zilo-lepsi/920610-clanok.html>

a vyvoláva spor, či vôbec išlo o revolúciu alebo len o transfer moci. Práve v tomto napätí medzi rôznymi rytmiami zmien, generačnými skúsenosťami a priestorovými nerovnomernosťami vzniká aj pluralita naratívov o roku 1989, ktorá sa neustále prepisuje v závislosti od toho, kto, kedy a z akej pozície rozpráva.

„Whitovým obľúbeným príkladom je Francúzska revolúcia. Ako taká nie je vnútorne ani tragickou, ani komickou udalosťou“ (Zeleňák 2011, 49), pretože tieto významové rámce jej neprislúchajú samy od seba, ale vznikajú až tým, ako ju historik naratívne usporiada (štruktúruje). White zároveň zdôrazňuje, že zmena perspektívy alebo rozsahu interpretácie môže zmeniť aj to, či sa tá istá situácia javí ako tragická alebo komická. Rozdielne narácie pritom môžu zostať kompatibilné s faktickým materiálom, no napriek tomu vytvárať odlišné príbehy o tom, „čo sa udialo“ (White 1978, 85).

Aj desaťročia po revolúcii 1989 preto možno evidovať rôzne perspektívy a odlišné výklady tejto udalosti i osobností s ňou spätých. Potvrďuje sa tým pozícia konštruktivizmu – hodnotenie a rekonštrukcia sú výrazne ovplyvnené skôr interpretáciami (a perspektívou interpretujúceho), než samotným interpretovaným materiálom.

Revolúcie sú závažným historicko-politickým, ale aj filozofickým problémom. Zahŕňajú v sebe viac než to, čo sa zvyčajne „oficiálne“ označuje ako zmena systému. Sú výpoveďou o tom, aká je kultúra a akou by chcela byť, zároveň odrážajú historické seba porozumenie určitej komunity i jednotlivcov. Ralf Dahrendorf identifikoval tri vzájomne prepojené oblasti zmien spojených s revolúciami roku 1989, ktoré sa riadia odlišnými „časovými harmonogramami“: politická demokracia a právny štát (približne šesť mesiacov), prechod na trhové hospodárstvo (asi šesť rokov) a vznik občianskej spoločnosti (rádovo šesťdesiat rokov) (Dahrendorf 1990, 99 – 100). Jeho známa formula „šesť mesiacov – šesť rokov – šesťdesiat rokov“ tak poukazuje na rozdielne rytmy politickej, ekonomickej a sociálno-kultúrnej transformácie a tým aj na dlhodobé časové nesúčasnosti v postkomunistických spoločnostiach.

Po roku 1989 sa začala – a v niektorých ohľadoch dodnes prebieha – rozsiahla premena systému. Časové nesúlady v oboch týchto rovinách sa síce postupne zmiernujú, ale celkom nezmišli. Na jednej strane dochádzalo k inšpirácii, preberaniu a kreovaniu inštitúcií podľa vzoru západných európskych krajín. Očakávaná transformácia však zároveň vyvolala prudké zrýchlenie dejiného pohybu, ktorý kulminoval v roku 1989 a v nasledujúcich rokoch. Pre časť spoločnosti – a najmä pre inštitúcie – to znamenalo vznik ďalšej podoby súčasnosti nesúčasného. Aj dnes mnohí žijú akoby vo svojej minulosti – na úradoch, kde neraz pretrvávajú komunikačné a mocenské praktiky známe už z obdobia

socializmu a v našich domácnostiach sa častokrát prenášajú „praktiky minulých režimov“ (opatrnosť voči štátu, obchádzanie pravidiel, nedôvera k inštitúciám, bezpečné mlčanie), ktoré kedysi dávali zmysel, no dnes narúšajú schopnosť občiansky myslieť a kolektívne konať.

F. Novosád výstižne tvrdí, že

rýchlosť, s akou sa nová politicko-ekonomická formácia presadila v reálnej inštitucionálnej rovine, však kontrastuje s pomalosťou, s akou získava mentálnu autonómiu: ešte stále, skoro pätnásť rokov po zmene, sa každé významnejšie gesto definuje „odrazom“ od „totálnej“ minulosti (Novosád 2004, 21).

Autor Novosád chcel poznamenať, že nový politický a ekonomický systém sa síce pomerne rýchlo zaviedol do praxe – vznikli nové zákony, trhové mechanizmy, demokratické inštitúcie, nové vlastnícke vzťahy, ale ľudia, verejná debata aj kultúrna pamäť sa od minulého režimu neoslobodili rovnako rýchlo. Spoločnosť si ešte dlho nedokázala samu seba vysvetľovať pozitívne, „zvnútra“ nového poriadku, ale robila to najmä negatívne, teda cez odmietanie socializmu a „totálnej minulosti“.

Rozdelením republiky v roku 1993 sa síce formálne ruší kontrast Prahy a ďalekých periférií, tento kontrast však nikdy celkom nevymizol – či už v zmysle vzťahu Prahy a „zvyšku Česka“, alebo Bratislavy a ostatného Slovenska.

Na záver tejto časti možno povedať, že dejinné verzie *Nežnej revolúcie* neodrážajú len minulosť roku 1989, ale predovšetkým nesúčasnú prítomnosť tých, ktorí o nej rozprávajú. Tieto interpretácie sú preto nevyhnutne premenlivé. Formuje ich generačná a regionálna nesúčasnosc, selektívne pamätanie aj menlivá konfigurácia spoločenských očakávaní. V neposlednom rade do nich stále vstupuje aj politický výklad a mocenský tlak, ktoré určujú, čo sa má pamätať ako „revolúcia“, čo len ako „zmena režimu“ a čo má zostať na okraji kolektívnej pamäti.

5. Záver

Nesúčasnosc je naprieč epochami všadeprítomná a samozrejmä. Nie je to len prekážka v dejinnom procese, ktorá by bola rozšírenejšia v niektorých triedach či skupinách, ale je zároveň zdrojom konfliktných reakcií prameniacych z mylnej interpretácie príčin spoločenských javov. Skôr platí, že bez ohľadu na triedu a stav má „každá živá bytosť svoj vlastný čas“, každý v sebe nesie „svoje miery času“. A ešte viac: „Človek,“ hovorí Koselleck, „je vždy už minulosťou, pokiaľ má ešte pred sebou budúcnosť. A až keď prestane byť zároveň minulý aj bu-

dúci, je mŕtvvy“ (Koselleck 2000, 247). Každé čisté oddelenie intervalov minulosti – prítomnosť – budúcnosť je preto nutne nepresné a napokon beznádejné, lebo tieto intervaly do seba navzájom pretekajú.

Východiskom je pozorovanie, že tejto komplexnosti nevyhovuje ani stredoveká cyklická predstava času, ani lineárne chápanie, ktoré sa presadzuje od 18. storočia. Naopak, každá dejinná sekvencia obsahuje lineárne aj cyklické prvky. Z toho vyplýva, že každá prognóza budúceho vývoja je prinajmenšom radikálne neistá – dejinný vývoj neprebíha ani lineárne ako šíp času, ani cyklicky ako večné opakovanie toho istého. Keby to tak bolo, budúcnosť by sa aspoň zhruba dala predvídať.

Na záver možno položiť otvorenú otázku, ktorá nemá mať charakter politologického zhodnotenia, ale chce sa držať v priestore filozofie dejín: čo sa možno naučiť z interpretácie dejín? Po prvé, že sme rôzni aj historicky (nielen politicky, kultúrne, eticky a nábožensky). Zároveň je možné položiť si otázku o miere formovania hodnôt a postojov: totiž to, ako hovoríme o tej alebo inej udalosti, nezávisí iba od tej udalosti ani od našich politických či ekonomických pozícií, ale ontologicky a noeticky súvisí s udalosťami, ktoré sme prežili, a s udalosťami, ku ktorým sme zaujali konkrétny interpretačný postoj.

V tomto duchu píše Koselleck (2002), že praktickejšie než samotné kategórie minulosti, prítomnosti a budúcnosti sa mu javí triedenie historických udalostí, javov a vývojov do troch základných typov časových vrstiev podľa rýchlosti ich premeny: vrstvy, ktoré sa menia rýchlo (napríklad jedinečné „udalosti“), vrstvy, ktoré sa menia pomaly, v horizonte ľudskej životnosti, viazané na skúsenosti generácií, a vrstvy ešte trvácnejšie, stabilné naprieč generáciami (napríklad náboženské rituály, symboly, prvky viery). Keďže tieto tri vrstvy neobsahuje len prítomnosť, ale aj minulosť a budúcnosť, Koselleck hovorí o minulej, prítomnej a budúcej minulosti, minulej, prítomnej a budúcej prítomnosti, aj minulej, prítomnej a budúcej budúcnosti. Dejiny teda neobsahujú len tri, ale „mnohé rozlíšiteľné vrstvy“, ktoré sa menia rýchlejšie či pomalšie (Micus – Butzlaff 2016, 4). Práve v ich prekrývaní sa napokon rodia aj nesúčasné rytmusy zmien po roku 1989 – od prudkých politických zlomov až po pomalé prežívanie „socialistickej“ minulosti v hodnotách, inštitúciách a kolektívnej pamäti, ktoré dodnes ovplyvňujú naše spôsoby hovorenia o revolúcii.

Uvedomenie si súčasnosti nesúčasného nemá viesť k rezignácii na hľadanie pravdivého poznania minulosti, ale k väčšej opatrnosti pri absolutizácii jednotlivých historických výpovedí. Ak sú konfliktné interpretácie roku 1989 výsledkom rozdielnych časových vrstiev skúsenosti, potom sa spor o dejiny mení aj na spor o uznanie rôznych spôsobov prežívania prítomnosti. Filozofia dejín tu

môže zohrávať zmierlivú úlohu – nie tým, že ponúkne nový jednotný príbeh, ale tým, že učí rozlišovať medzi faktickou spornosťou a legitímnou pluralitou perspektív, a tým otvára priestor pre kultivovanejšiu diskusiu o vlastnej minulosti.

Literatúra

- BLOCH, E. (1977): Nonsynchronism and the Obligation to Its Dialectics. *New German Critique*, 11, 22 – 38. DOI: <https://doi.org/10.2307/487802>
- DAHRENDORF, R. (1990): *Reflections on the Revolution in Europe: In a Letter Intended to Have Been Sent to a Gentleman in Warsaw*. New York: Times Books.
- DANTO, A. C. (1985): *Narration and Knowledge*. New York: Columbia University Press.
- GIDDENS, A. (1998): *Důsledky modernity*. Praha: Sociologické nakladatelství (SLON).
- HALBWACHS, M. (1992): *On Collective Memory*. Chicago and London: University of Chicago Press.
- KOSELLECK, R. (2000): *Zeitschichten. Studien zur Historik*. Frankfurt am Main: Suhrkamp.
- KOSELLECK, R. (2002): *The Practice of Conceptual History: Timing History, Spacing Concepts*. Stanford: Stanford University Press.
- KRAPFL, J. (2013): *Revolution with a Human Face: Politics, Culture, and Community in Czechoslovakia, 1989 – 1992*. Ithaca and London: Cornell University Press.
- MANNHEIM, K. (1952): The Problem of Generations. In: Kecskemeti, P. (ed.): *Essays on the Sociology of Knowledge*. London: Routledge & Kegan Paul, 276 – 322.
- MICUS, M. – BUTZLAFF, F. (2016): Editorial. In: Walter, F. (ed.): *Gleichzeitigkeit des Ungleichzeitigen*. INDES – Zeitschrift für Politik und Gesellschaft, Sonderheft. Göttingen: Vandenhoeck & Ruprecht, 1 – 9. DOI: <https://doi.org/10.13109/9783666800184.1>
- NOVOŠÁD, F. (2004): *Alchýmia dejín: Slovensko v dobe neurčitosti*. Bratislava: Iris.
- PAŽOUT, J. (ed.) (2015): *Každodenní život v Československu 1945/48 – 1989*. Praha a Liberec: Ústav pro studium totalitních režimů a Technická univerzita v Liberci.
- PROFANTOVÁ, Z. a kol. (2012): *Žili sme v socializme I. Kapitoly z etnológie každodennosti*. Bratislava: Ústav etnológie SAV a Zing Print.
- RYCHLÍK, J. (1998): *Češi a Slováci ve 20. století: Česko-slovenské vztahy 1945 – 1992*. Bratislava: Academic Electronic Press.
- RYDER, N. B. (1965): The Cohort as a Concept in the Study of Social Change. *American Sociological Review*, 30 (6), 843 – 861. DOI: <https://doi.org/10.2307/2090964>
- SHILS, E. (1975): *Center and Periphery: Essays in Macrosociology*. Chicago and London: University of Chicago Press.
- ŠIMEČKA, M. (2011): *Kruhová obrana*. Bratislava: Artforum.
- ŠIMSA, M. (2004): Má filozofie dějin budoucnost? In: Holzbachová, I. et al. (eds.): *Filozofie dějin: Problémy a perspektivy*. Brno: Masarykova univerzita, 87 – 95.
- TASR (2025): “Prieskum: V komunizme by sa žilo lepšie podľa tretiny Slovákov.” [Online.] *Teraz.sk*, 14. novembra 2025. Dostupné online: <https://www.teraz.sk/slovensko/prieskum-v-komunizme-by-sa-zilo-lepsi/920610-clanok.html>
- VALEŠ, L. (2018): Nebyla to jenom Praha – podíl obyvatel českých a slovenských měst a regionů na pádu komunistického režimu. *Historický časopis*, 66 (1), 133 – 158. DOI: <https://doi.org/10.31577/histcaso.2018.66.1.6>

- VYDROVÁ, J. (2024): Prístupy k dejinnosti vo fenomenológii: československá skúsenosť. *Filozofia*, 79 (9), 970 – 984. DOI: <https://doi.org/10.31577/filozofia.2024.79.9.2>
- WHITE, H. (1978): The Historical Text as Literary Artifact. In: White, H.: *Tropics of Discourse: Essays in Cultural Criticism*. Baltimore and London: Johns Hopkins University Press, 81 – 100.
- ZELEŇÁK, E. (2011): *Konštruktivizmus a pluralita v histórii*. Ružomberok: Verbum – vydavateľstvo KU v Ružomberku.
-

Text je výsledkom projektu COST Action CHANGECODE (CA22149) *The Research Network for Interdisciplinary Studies of Transhistorical Deliberative Democracy*, supported by COST (European Cooperation in Science and Technology).

Peter Kyslan
Inštitút filozofie a etiky
Filozofická fakulta
Prešovská univerzita v Prešove
Ul. 17. novembra 1
080 78 Prešov
Slovenská republika
e-mail: peter.kyslan@unipo.sk
ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0003-4140-6536>